

Press.

11. Sodian B. (2007). Entwicklung der Theory of Mind in der Kindheit. In Förstl H. (Hrsg.): Theory of Mind: Neurobiologie und Psychologie sozialen Verhaltens. Heidelberg : Springer Medizin Verlag.

УДК [81'23:612.825.2:159.946.3]

МОВЛЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНОГО І ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Валентина Мазуренко
(Луцьк, Україна)

У статті проаналізовано структурно-функціональні особливості мовлення, яке вивчається з позиції всіх рівнів методології психолінгвістики, нейропсихології та загальної психології. А також розглянуто особливості мови й мовлення, охарактеризовано мовлення як діяльність, мовлення як процес; мовлення як продукт мовленнєвої діяльності; описані види та структура мовлення, взаємозв'язок мислення й мовлення; реалізація функцій мови в мовленні.

Ключові слова: мова, мовлення, види мовлення, внутрішнє мовлення, егоцентричне мовлення, мислення, слово, думка.

В статье проанализированы структурно-функциональные особенности речи, которые изучаются с позиции всех уровней методологии психолингвистики, нейропсихологии и общей психологии. Также рассмотрены особенности языка и речи, охарактеризована речь как деятельность и как процесс; речь как продукт речевой деятельности; описаны виды и структура речи, взаимосвязь мышления и речи, реализация функций языка в речи.

Ключевые слова: язык, речь, виды речи, внутренняя речь, эгоцентрическая речь, мышление, слово, мысль.

Structural and functional features of speech from the levels of methodology of psycholinguistics, neuropsychology and the general psychology are analyzed in the article. The main peculiarities of language and speech are also considered; speech as an activity, speech as a process, speech as a product of speech activity are characterized; types and speech structure, interrelation of thinking and speech, realization of functions of language in speech are described.

Key words: language, speech, types of speech, internal speech, egocentric speech, thinking, word, thought.

Постановка наукової проблеми та її значення. Свідомість людини формується в процесі спілкування людей між собою. Свідома й духовна

взаємодія суб'єктів, що відбувається переважно в процесі їх спільної практичної діяльності, здійснюється за допомогою мовлення.

Значною мірою завдяки мовленню індивідуальна свідомість кожної людини, не обмежуючись особистим досвідом, власними спостереженнями, через мову насичується й збагачується результатами суспільного досвіду. Спостереження і знання всіх людей стають завдяки мовленню надбанням кожного. Однак мова та мовлення – поняття як схожі, так і відмінні. Вони відображають два різних аспекти єдиного цілого [13].

Аналіз останніх досліджень проблеми. Теоретичний аналіз опрацьованих наукових джерел засвідчує, що вивчення мовлення в загальній психології пов'язане з іменами Ж. Піаже, Л. Виготського, С. Рубінштейна, О. Соколова, Т. Ахутіної, О. Леонтєва, Б. Ананьєва.

Неоцінений внесок у становлення й розвиток мовлення зробили психолінгвісти такі як: Ч. Осгуд, Н. Хомський, В. Белянін, О. Леонтєв, О. Залевська, Л. Щерба, Р. Фрумкіна, І. Горелов та ін.

У нейропсихології мовлення пов'язане перш за все з такими іменами як О. Лурія, Є. Хомська.

Мета статті – теоретично операціоналізувати поняття мова й мовлення з урахуванням методології нейропсихології та психолінгвістики; виокремити структурно-функціональні особливості мовлення. Для реалізації цих завдань використовувалися такі методи дослідження: теоретичний аналіз, синтез, узагальнення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В психології прийнято розрізняти поняття «мова» та «мовлення». Мова – це система умовних символів, за допомогою яких передаються співвідношення звуків, які мають для людей певне значення й зміст. Мова виражається суспільством і становить собою форму відображення в суспільній свідомості людей їх суспільного буття. Основне призначення мови полягає в тому, що, будучи системою знаків, вона забезпечує закріплення за кожним словом певного значення. На противагу мові мовленням називається сам процес словесного спілкування, який може здійснюватися в формі повідомлення, наказу, питання або певної вказівки. Крім змісту, який може передаватися за допомогою словесних значень, у мовленні проявляється й наше емоційне ставлення до того, що ми говоримо. Це явище називається емоційно-виразною стороною мовлення й обумовлюється тим тоном звучання слів, який ми використовуємо для вимовлення висловлюваної фрази.

І насамкінець, мовлення може мати й психологічну сторону, оскільки в мовленні часто є смисловий підтекст, який відображає мотив мовлення, з якої була вимовлена та чи інша фраза [9].

Б. Ананьєв розглядає мовлення як основну форму діяльності людини з самого початку формування її особистості, за допомогою якої здійснюється соціальна детермінація багатьох сторін її психічного розвитку. Спілкування – настільки ж соціальне, скільки й індивідуальне явище. Тому нерозривно пов'язаним є соціальне та індивідуальне у важливому засобі спілкування – мові, індивідуальним проявом і механізмом якої є мовлення [1].

Найбільш відома й популярна теорія засвоєння мови та формування мовлення є когнітивна теорія Ж. Піаже. Згідно з цією теорією, розвиток мовлення залежить від присутніх у дитини здібностей сприймати та інтелектуально обробляти інформацію. На думку автора цієї теорії, дитяча спонтанна словотворчість є підтвердженням існування в дитини інтелектуальних здібностей обробляти інформацію. Тому розвиток мовлення пов'язаний з розвитком мислення.

У процесі інтерналізації соціального мовлення діти проходять достатньо тривалу стадію, коли вони розмовляють самі з собою вголос. Першим звернув на це увагу Ж. Піаже [6].

Ж. Піаже розділяв мовлення на егоцентричне та соціалізоване. В егоцентричному мовленні, коли дитина вимовляє фрази, вона не цікавиться тим, кому вона говорить та чи слухає хтось те, що вона говорить. Вона говорить або для себе, або заради бажання залучити когось до своєї безпосередньої дії. Це мовлення егоцентричне передусім тому, що дитина говорить лише про себе, а також не намагається вислухати точку зору співрозмовника. Дитині важливий лише інтерес, хоча в неї, очевидно, є ілюзія, що її чують й розуміють (за виключенням особистісного монологу) [11].

Егоцентричне мовлення – це мовлення-мислення, яке обслуговує не стільки спілкування, скільки інтелект. Воно є як зовнішнє за формою, так і внутрішнє за своєю функцією, за своїм психологічним значенням. Коли мовлення переходить із зовнішнього у внутрішнє, егоцентричне мовлення поступово зникає [10].

За змістом внутрішнє мовлення є соціальне, а також інтелектуалізоване. Внутрішнє мовлення часто буває емоційно насиченим. Але немає сумніву, що з мисленням мовлення пов'язане особливо тісно. Тому мислення і внутрішнє мовлення неодноразово ототожнювалися. Оскільки мовлення є формою існування думки, між мовленням і мисленням існує єдність. Але єдність – це не тотожність [14].

У контексті взаємозалежності мислення та мовлення, не можна не зупинитися на дослідженнях, які проводив Л. Виготський. Вчений здійснив істотний внесок в розвиток цієї проблеми. Він показав значення слова для психічного розвитку людини та її свідомості [9]. Центральним моментом проблеми мислення й мовлення є питання про відношення думки до слова [3]. Значення слова є одночасно мовленнєвим та інтелектуальним феноменом. Мовлення за будовою не є простим дзеркальним відображенням будови думки. Думка, навпаки, перетворюючись в мовлення, перебудовується та видозмінюється. Думка не виражається, але здійснюється в слові [3].

Враховуючи цю особливість слова, Л. Виготський вважав, що саме в значенні слова репрезентується єдність мовлення та мислення. При цьому вищий рівень такої єдності – мовленнєве мислення [9].

Л. Виготський виділяв такі фази породження мовлення: перша – це мотивація. Друга фаза – думка. Третя фаза – опосередкування думки у внутрішньому слові. Четверта фаза – опосередкування думки в значеннях зовнішніх слів, тобто реалізація внутрішньої програми. І остання фаза, п'ята –

опосередкування думки в словах або акустико-артикуляційна реалізація мовлення (включаючи процес фонації) [12].

У нейропсихології мовлення становить собою складну психічну діяльність, яка має різні види та форми. Нейропсихологічні дослідження демонструють, що ліва півкуля мозку спеціалізується на мовленнєвій діяльності. Проблема мозкової організації мовленнєвих процесів спирається на досвід більш як столітньої давності.

Перший та серйозний крок у цьому напрямі зробив П. Брок, коли сформулював положення про те, що моторне мовлення локалізується в задніх відділах третьої лобної звивини лівої півкулі. Слідом за ним К. Вернике пов'язав задню третину верхньої скроневої звивини лівої півкулі з функцією сенсорного мовлення. Ці відкриття зумовили значну кількість подальшого вивчення того, які зони кори беруть участь в організації мовлення і які форми порушення мовленнєвої діяльності виникають при різних локалізаціях враження мозку [7].

О. Лурія ділить мовлення на експресивне та імпресивне. З одного боку, це експресивне мовлення, яке починається з мотиву висловлювання загальної думки, яке кодується за допомогою внутрішнього мовлення в мовленнєвій схемі, трансформується в розгорнуте мовлення на основі «генеративної» або «що породжує» граматику. З іншого боку, це імпресивне мовлення, що проробляє зворотній шлях – від сприйняття потоку чужого мовлення й декодування його через аналіз, виділення суттєвих елементів і скорочення сприймаючого мовленнєвого висловлювання до деякої мовленнєвої схеми, що трансформується далі засобом внутрішнього мовлення у висловлювання, загальну думку, з прихованим у ній підтекстом. Цей складний шлях закінчується декодуванням мотиву, який стоїть за висловлюванням. Така мовленнєва діяльність (як експресивна, так і імпресивна) становить собою складне психологічне утворення. Крім того, мовлення є знаряддям мислення і, нарешті, засобом регуляції особистісних психічних процесів людини [7].

Аналіз мозкової організації мовлення розпочнемо з найбільш елементарних механізмів імпресивного мовлення.

Як відомо, першою умовою декодуванням мовлення є чітке виділення з мовленнєвого потоку фонем. Вирішальну роль у цьому процесі відіграють вторинні відділи скроневої (слухової) кори лівої півкулі.

Порушення фонематичного слуху є безпосереднім результатом враження верхніх скроневоїх відділів лівої півкулі (або зони Вернике), є типовим випадком усунення одного з істотних оперативних компонентів імпресивного мовлення; воно залишає збережений намір хворого розібратися в змісті, не порушує активних спроб декодувати мовлення, яке чується, але робить ці спроби безуспішними внаслідок порушення основної умови виконання цієї задачі.

Ще одним етапом імпресивного мовлення є розуміння значення цілої фрази або цілого зв'язного мовленнєвого висловлювання.

Мозкова організація цього процесу є більш складною, ніж мозкова організація безпосереднього декодування значення слова [7]. Експресивне

мовлення полягає в кодуванні думки в розгорнуте висловлювання та включає до свого складу низку виконавчих ланок.

Найбільш елементарним видом експресивного мовлення є повторне мовлення [7]. Як складна функціональна система, мовлення містить багато аферентних та еферентних ланок. У мовленнєвій функціональній системі беруть участь усі аналізатори: слуховий, зоровий, шкірокінестетичний, руховий і т. д., кожний з яких вносить свій внесок в аферентні та еферентні основи мовлення. Тому мозкова організація мовлення є складною, а порушення мовлення – різним за характером у залежності від того, яка із ланок мовленнєвої системи постраждала в результаті мозкового враження.

Великий клас мовленнєвих вражень носить назву афазія. Під афазією розуміють порушення вже сформованого мовлення, яке виникає при локальних враженнях кори та «ближньої підкірки» (за висловлюванням О. Лурії) лівої півкулі мозку (у правшів) та становить собою системні розлади різних форм мовленнєвої діяльності. Афазії з'являються у вигляді порушення фонематичної, морфологічної та синтаксичної структури власного мовлення й розуміння зверненого мовлення при збереженні рухів мовленнєвого апарату, який забезпечує членороздільну вимову та елементарні форми слуху [15].

Неоцінений внесок у становлення й розвиток мовлення зробили психолінгвісти: Ч. Осгуд, Н. Хомський, О. Лурія, Л. Виготський [5]. Психолінгвістика вивчає мовленнєву діяльність людей у лінгвістичних і психологічних аспектах, а також досліджує породження, сприйняття й розуміння живого мовлення, за допомогою спостереження та експерименту [14].

Основними завданнями психолінгвістики є процес планування мовлення, механізмів і процесів сприйняття, інтерпретації, розуміння й породження мовлення, механізми засвоєння та оволодіння мовою [5].

Саме Ч. Осгуд у психолінгвістиці-54 розглядав акти комунікації у вигляді моделей загальної теорії зв'язку. Вчений ще в 1954 р. висунув проблему розуміння учасниками комунікації одне одного, чільне місце в якому належить коду. Цей «код» і є знання, які дозволяють, з одного боку, породжувати висловлювання, а з іншого, – розуміти думки, що виражені засобами мови. Знання, які використовуються для декодування повідомлення, не обмежуються лише знаннями про мову. До них належить також соціальний контекст, уміння когнітивно обробляти дискурс та відображену в ньому інформацію [5].

Праці Н. Хомського дали поштовх для більшої кількості досліджень в американській психолінгвістиці. Н. Хомський розрізняє мовну здібність (*linguistic competence*), яка є частиною лінгвістики, та мовну активність (*linguistic performance*), яка відноситься до сфери психології. Мовна здібність розглядається ним як таке утворення, що складає здатність особистості розмовляти певною мовою, а під мовною активністю розуміються ті висловлювання, які виробляє носій мови. Н. Хомський також висунув тезу про вродженість мовних структур, припускаючи, що здатність людини до засвоєння мови є вродженою. Дотримуючись головного положення трансформаційно-генеративної граматики про те, що в центрі лінгвістичної теорії має

знаходиться мовна здатність, а не мовленнєва діяльність, психолінгвісти сконцентрували зусилля на вивченні розуміння мови, залишивши в стороні дослідження про виробництво мовлення. Згідно цієї концепції «вроджених знань», дитина формулює гіпотези відносно правил лінгвістичного опису мови, коли чує фрази, які вимовляє дорослий [2].

Класифікація видів мовлення, поряд із класифікацією видів мови, досить різноманітна. Розрізняють зовнішнє, внутрішнє, егоцентричне, пасивне (аудіювання, слухання) та активне (говоріння, писання) мовлення, монологічне та діалогічне, емоційно забарвлене та монотонне мовлення [5].

У класичній роботі Л. Щерби існує ряд положень, важливих для розуміння аналізу мовлення з позицій різних наук. Л. Щерба виділив три аспекти мовних явищ. Під першим він розумів процеси говоріння й розуміння, або мовленнєву діяльність, під другим – мовні системи, а під третім - мовний матеріал. При цьому вчений підкреслює, що мовленнєва діяльність обумовлюється складним мовленнєвим механізмом людини, тобто психофізіологічною мовленнєвою організацією індивіда.

Таким чином було висунуто термін «мовленнєва організація», який означає «готовність індивіда до мовлення» [4].

У своїх працях О. Залевська акцентує увагу на таких важливих моментах: 1) мовленнєва організація людини є динамічною функціональною системою; 2) наголошується на постійній взаємодії між процесом переробки і впорядкування мовленнєвого досвіду та його продуктом; 3) названі положення складають базу для трактування мовленнєвої організації людини як самоорганізовуваної системи. Ця характеристика уточнює тлумачення мовленнєвого механізму людини, яке дав Л. Щерба (мовленнєва організація є психофізіологічною, становить собою соціальний продукт і т.д.). Становлення мовленнєвої організації людини як самоорганізовуваної системи особливого роду відбувається в процесі мовленнєвої (а точніше – мовленнєвомислячої) діяльності [4].

Висновки й перспективи подальших досліджень. У різних науках може бути один загальний об'єкт, але вони можуть відрізнитися предметом – мати різний погляд на цей об'єкт. Так, психолінгвістику цікавить процес функціонування знакової системи, а саме: процес створення та сприйняття знаків мови людьми. Психолінгвістика за проблемою використання методів ближча до психології, яка вивчає породження, функціонування й будову механізмів відображення реальності. Тобто вивчає процеси кодування й декодування, оскільки вони співвідносять повідомлення зі станом учасників комунікації. Психолінгвістика пропонує процеси мовлення співвідносити не з системою мови, а з людиною, з її психікою.

Завданням нейропсихології є дослідження різних форм патології мовлення, які виникають при локальних враженнях мозку. Тобто центральною проблемою нейропсихології є «мозок як субстрат психічних процесів». Нейропсихологія досліджує опосередкований характер психічних процесів і провідну роль мовлення в їх організації, а також вплив соціальних факторів на формування психічних функцій. Окрім того, нейропсихологія дає цінну

інформацію про роль соціального й біологічного факторів у психіці людини.

Зв'язок нейропсихології із загальною психологією є двосторонній, з одного боку, понятійний апарат нейропсихології сформувався на базі загальнопсихологічної теорії та є свого роду «додатком» загальнопсихологічних уявлень до аналізу роботи мозку; з іншого боку – на патологічному матеріалі може бути перевірена будь-яка із загальнопсихологічних гіпотез, що дозволяє розглядати нейропсихологію як шлях вирішення загальнопсихологічних проблем. Союз нейропсихології та загальної психології тісний, що є запорукою успішного розвитку нейропсихології як самостійної галузі психологічної науки.

У фокусі уваги психолінгвістики – індивід у комунікації. Психолінгвістика, так само як і нейропсихологія, займається не лише нормативними, а й патологічними станами.

З огляду на вищезазначене можна констатувати, що розвиток мовлення тісно пов'язаний із розвитком мислення, а також внутрішньо пов'язаний з розвитком свідомості в цілому; мовлення людини включається в певні взаємовідношення з усіма психічними процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. / Ананьев Б.Г. – М.: Педагогика, 1980. – Т. I. – 232 с., ил. – (Труды д. чл. И чл.-кор. АПН СССР).
2. Белянин В.П. Психолінгвістика: [Учебник] / В.П. Белянин. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 232 с.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Выготский Л.С. // Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982, 504 с. – Т. 2: Проблемы общей психологии.
4. Залевская А.А. Введения в психолінгвістику / А.А. Залевская. – Российский государственный гуманитарный ун-т, 1999. – 349 с.
5. Засекіна Л.В. Вступ до психолінгвістики: [Навчальний посібник] /Л.В. Засекіна, С.В. Засекін. – Острог: Вид-во Націон. ун-ту «Острозька академія», 2002. – 168 с.
6. Крэйн У. Теории развития. Секреты формирования личности. 5-е международное издание / У. Крэйн. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2002. – 512 с.
7. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии: [Учеб. для студ. высш. учеб. Заведений] / Лурия А.Р. – 4-е изд., стер. – М.: Изд-ий центр «Академия», 2006. – 384 с.
8. Лурия А.Р. Язык и сознание / Лурия А.Р.; под ред. Е.Д. Хомской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
9. Маклаков А.Г. Общая психология. [Учебник для вузов] /А.Г. Маклаков – СПб.: Питер, 2008. – 583 с.
10. Немов Р.С. Психология: [Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Немов Р.С. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1: Общие основы психологии. – 688 с.
11. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка /Ж. Пиаже. – СПб.: СОЮЗ, Санк -

Петербург, 1997. – 254 с.

12. Психолінгвістика в очерках и извлечениях: Хрестоматия: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений / [Авт.-сост. В.К. Радзиховская, А.П. Кирьянов, Т.А. Пекишева и др.]; Под общ. ред. В.К. Радзиховской. – М.: Изд-ий центр «Академия», 2003. – 464 с.
13. Сергєєнкова О.П. Загальна психологія: [Навч. посіб.] / Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П. та ін.. – К.: «Центр учбової літератури». – 2012. – 296 с.
14. Фрумкина Р.М. Психолінгвістика: [Учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Р.М. Фрумина. – М.: Изд-ий центр «Академия», 2001. – 320 с.
15. Хомская Е.Д. Нейропсихология / Е.Д. Хомская. – 4-е издание. – СПб.: Питер, 2006. – 496 с.: ил. – (Серия «Классический университетский учебник»).

УДК 81'23

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТА В СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ВУЗА

Галина Новикова
(Москва, Россия)

Стаття присвячена питанням мовної освіти студентів як засобу соціально-культурного розвитку; висвітленню таких складових соціально-культурної сформованості особистості, як: здатність до комунікації, особистісний інформаційний рівень, індивідуальне інформаційне поле, мовна компетентність. У ній представлені висновки, зроблені в результаті дослідно-експериментальної роботи по формуванню мовної компетенції студентів у соціально-культурному просторі ВНЗ.

Ключові слова: мовленнєве спілкування, комунікативна кваліфікація, мовна компетентність, мовна освіта, особистість студента, формування, професійні та особистісні якості.

Статья посвящена вопросам языкового образования студентов как средства социально-культурного развития; освещению таких составляющих социально-культурной сформированности личности, как: способность к коммуникации, личностный информационный уровень, индивидуальное информационное поле, языковая компетентность. В ней представлены выводы, сделанные в результате опытно-экспериментальной работы по формированию языковой компетенции студентов в социально-культурном пространстве ВУЗа.

Ключевые слова: речевое общение, коммуникативная квалификация, языковая компетентность, языковое образование, личность студента, формирование, профессиональные и личностные качества.